

Stvaralaštvo na latinskom jeziku u Poljskoj od najstarijih vremena
do kraja 18. stoljeća (pregled)

María Cytowska

Primanjem kršćanstva (966. g.) Poljska se našla među civiliziranim narodima zapadnoevropskog kulturnog kruga. Upoznala je pismo i latinski jezik. Kršćanstvo je Poljska primila posredstvom Čeha, zahvaljujući braku poljskog kneza Mieszka I (oko 922-992) s Dobravom (oko 930-977), kćerkom Boleslava I Češkog. Latinska je kultura, dakle, bila u početku proširena po poljskim krajevima preko stranog, češkog svećenstva, kao i preko svećenika koje je u misiju poslao car Oton I (912-973). Bijahu to svećenici iz Lotaringije i Augsburga. Došli su tada također u Poljsku prvi svećenički redovi: benediktinci (kasnije cisterciiti) iz Porajnja, redovni kanonici iz Arvoaisa (iz okolice Liegea), kao i (od 13. stoljeća) franjevci i dominikanci. Iz prvog razdoblja djelovanja kršćanstva gotovo se ništa nije sačuvalo. Poganska reakcija i tuđinske navale prouzročili su uništenje mnogih povijesnih spomenika. Tek je poljski knez Kazimir Obnovitelj (1016-1058) započeo obnovu države i organizaciju crkve. Ipak je u odnosu prema Zapadnoj Evropi Poljska bila u to vrijeme još u zaostatku. U 12. stoljeću postoje u Poljskoj katedralne škole, dok u isto vrijeme u Francuskoj i u Italiji nastaju već neki začeci sveučilišta. U 13. stoljeću raste u Evropi broj sveučilišta, a u Poljskoj nastaju prve kaptolske škole. Povećanje kulturne razine u odnosu prema Evropi vidimo tek od 14. stoljeća kada se razvija mreža crkvenih škola.

Od 12. stoljeća Poljaci počinju putovati u inozemstvo na studije, u Pariz, Bolognu, Padovu i Montpellier, središte medicinskih nauka. Zapadni utjecaj prodire također u Poljsku posredstvom Poljaka koji su sudjelovali u diplomatskim misijama i crkvenim saborima (Konstanca, Basel, Firenza). U širenju zapadne kulture odigrao je također ulogu i kraljevski dvor, zahvaljujući brakovima poljskih kraljeva s princezama iz inozemstva, kao što je bila kći ugarskog kralja Bele IV, Kinga (1234-1292), žena Boleslava Stidljivoga (1226-1279). Iz toga se vidi da je Poljska u razdoblju srednjeg vijeka bila pod češkim, njemačkim i mađarskim utjecajem kao i pod utjecajem romanskih zemalja (Francuske i Italije).

Poljska je škola od najranijih vremena preuzela programe kakvi su postojali na zapadu Evrope. Najstariji sačuvani popis knjiga Kaptolske knjižnice u Krakovu iz godine 1110. sadržava osim liturgijskih knjiga i djela klasičnih autora. To su Ovidije, Terencije, Perzije, Salustije, Stacije kao i Boetije (*De consolatione philosophiae*). Ti su se autori čitali i u školama na Zapadu.

Godine 1364. osnovano je u Krakovu Sveučilište. To je bilo drugo sveučilište u srednjoj Evropi nakon osnutka Sveučilišta u Pragu (1348). Krakovsko je sveučilište organizirano po uzoru na pravničke škole u Italiji. Godine 1400. kraljica Jadviga i kralj Vladislav Jagelović (1348-1434) obnovili su Krakovsko sveučilište. Univerzitet Jagielloński organiziran je po uzoru na Praško sveučilište (na kojemu se obrazovalo mnogo Poljaka) i po uzoru na Sveučilište u Parizu.

Činjenica da je Poljska kasno preuzela zapadnu kulturu prouzročila je to da su neki tokovi stigli u tu zemlju sa zakašnjenjem. Stoga vidimo u poljskoj književnosti istovremeno djelovanje tzv. renesanse 12. stoljeća (koja je u Poljsku došla sa zakašnjenjem) i skolastike, čemu se priključuju i srednjovjekovno obraćanje retorici, a kasnije i talijanski humanizam.

Poljska je književnost do polovice 16. stoljeća bila uglavnom na latinskom jeziku. Tek je procvat književnosti na poljskom jeziku, u drugoj polovici 16. stoljeća, osigurao ravnopravnost poljskog jezika u duhovnom životu, ne uklanjajući ipak latinski. Od polovice 16. stoljeća nastupa opadanje stvaralaštva na latinskom u korist poljskog jezika. To se može pradočiti brojčanim uspoređivanjem. U prvoj polovici 16. stoljeća na 320 latinskih djela dolazilo je 100 poljskih. U drugoj polovici 16. stoljeća tiskano je 520 djela na latinskom i 500 na poljskom jeziku. Ali u prvoj polovici 17. stoljeća pojavilo se 300 tiskanih djela na latinskom a preko 700 na poljskom.

Na početak razvoja latinske poezije u Poljskoj stavljamo epigramatske natpise urezane na grobovima i crkvenim pečatima (većinom iz 11 - 12. stoljeća). Postojali su također i kratki napisi koji su ovjekovječili historijske činjenice, kao na primjer napad Tataru na Krakov 1240. godine: "Noagus Cracoviam incenderat Tartarus urbem". Postojala su također veća epska djela kao "Historia sive Cronica Petri comitis ex Dacia" iz 13. stoljeća, pa didaktička djela poput pjesme liječnika Nicolausa de Polonia "Antipocras" (oko 1270) ili kasnije (poslije godine 1320) pjesma "Anti-Gameratus" građanina Frovinusa. Ta je vrsta djela pisana najčešće u elegijskom distihu ili rimovanim heksametrima (leoninski stih). Od 13. stoljeća opažamo obogaćenje latinske poezije u Poljskoj uvođenjem religijske i svjetovne lirike u silabičkim stihovima. Pravac razvoja stihovanih formi u srednjovjekovnoj latinskoj poeziji u Poljskoj nije moćno utvrditi, jer su autori pjesama najčešće bili stranci. Zahvalnost za svoju kulturu dugovali su stranim središtima u kojima su bili obrazovani. Dolazak svećenstva iz različitih centara i njihovo stalno kretanje objašnjava ogromnu raznolikost u razini djela pisanih u isto vrijeme, ali koja su stvorili pjesnici obrazovani u raznim školama.

Na kraju 14. stoljeća i početkom 15. napušta se leoninski stih i radije se piše u klasičnim metričkim oblicima. Pjesme su tog vremena pune citata antičkih pjesnika i sadržavaju nemalo izvadaka iz klasika, kao što su Ovidije, Vergilije, Ilias Latina, Stacije i Klaudijan. Autori kao Adamus Porcarius (Epitaphium Zavissi Nari; Epitaphium Hedvialis Wladislai Jagellonis Filiae), pa Martinus de Slupca (Epitaphium Lascarii; Epitaphium Domini Vincencii) odaju golemo poznavanje klasičnih autora. Pjesnici su to prijelazna razdoblja. U njihovim djelima može se čuti još vrlo malo odjeka novih struja koje su se rascvale u dalekoj Italiji.

Kad je riječ o prozi, najranijim se djelom smatra "Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum", djelo nepoznatog auto-

ra zvanog Gallus Anonimus. Vjerojatno je bio francuski benediktinaš nastanjen u Ugarskoj koji je iz St. Gillesa (Provansa) došao u samostan Somogyvár a poslije godine 1091. prešao u Poljsku. U njegovu je djelu malo reminiscencija na klasične autore, osim Salustija. "Cronica" je napisana na principima ars dictandi koji su vladali na Zapadu, tj. ritmiziranom prozom. Štaviše, na nekim mjestima proza prelazi u silabički stih. Kasnija Kronika poljskog autora Kadłubeka (Vincencius Cadlubonis, oko 1150-1223) "Cronica Polonorum" također je pisana u ritmiziranoj prozi, ali je u njoj mnogo reminiscencija na Justina, Seneku, Cicerona, Salustija, Makrobija, Vergilija, Horacija, Ovidija, Stacija, Lukana, Perzija, Juvenala i Klaudijana. Vincencius je nastojao poljsku povijest predstaviti na način kao što su latinski autori pisali historijska djela. Kraj srednjeg vijeka donosi pad literarne proze. Pod utjecajem skolastike nastaju djela koja se bave pitanjima dijalektike.

Od polovice 15. stoljeća počinju u Poljsku dolaziti kodeksi antičkih autora, govori, pisma i rasprave Ciceronove, djela Cezara, Flora, Kurcija Rufa, Livija, Tacita, Plauta, Terencija, Seneka, Vitruvija, Aula Gelijsa, Apuleja. Od sedamdesetih godina 15. stoljeća uvoze se u Poljsku sa Zapada tiskana izdanja latinskih autora. U 16. stoljeću širi se uvelike poznavanje antičke književnosti zahvaljujući daljem pritjecanju tekstova klasičnih autora iz inozemstva kao i domaćim izdanjima.

Krakovsko sveučilište polako i postupno ali sve obilnije uvodi čitanje latinskih autora u predavanja Krakovske Akademije na odjelu Artes. U preostalim desetljećima 15. stoljeća predavalo se na Krakovskoj Akademiji kroz jedan semestar Horacija, Livija, Senekina Pisma i Valerija Maksima; kroz dva semestra Terencija; česta su također bila predavanja o Ovidiju i Boetiju. Osim Livija i Opera rhetorica Cicerona bili su to autori već davno poznati iz srednjovjekovnog kanona lektire. U toku 16. stoljeća kanon lektire pretrpio je izmjene. Ciceron je bio autor koji se predavao bez prekida sve do 18. stoljeća. Zahvaljujući Ciceronovu djelu počeo se provoditi nov humanistički stil u prozi. Poljski diplomat Mikołaj Lasocki (umro 1450) povodio se za Ciceronovim stilom u korespondenciji s Guarinom Guarinijem. Iz ureda Zbigniewa Oleśnickog krakovskog biskupa (1389-1455), koji se dopisivao s Enejom Silvijem Piccolaminijem (Piom II), izlazila su pisma koja su se, prema humanističkom običaju, ugledala u Ciceronov stil.

Drugi autor o kojem se najčešće predavalo bio je Vergilije. Na Krakovskoj Akademiji u godinama 1484-1563 (u 152 semestra) o Ciceronu se predavalo 407 puta, poslije njega na drugom je mjestu Vergilije 153 puta. Predavanja iz Horacija u tom istom razdoblju zabilježena su 83 puta, 47 puta su tumačena Ovidijeva djela, ali su ona često čitana još u crkvenim školama. Djela Tibula i Propercija nisu bila u 16. stoljeću predavana na Krakovskoj Akademiji. Čitanje drugih autora u usporedbi s Ciceronom, Vergilijem, Horacijem i Ovidijem javlja se rjeđe. Tako je, na primjer, Terencije bio predmetom predavanja 37 puta (čitao se u nižim školama), Perzije 15 puta, Lukan 11 puta, Juvenal 6 puta, Plaut 6 puta. Cijela lista rimskih autora o kojima su držana predavanja na Krakovskoj Akademiji u godinama 1500-1599. sadržava slijedeće autore: Boetije, Ciceron, Eutropije, Flor, Aulo Gelijsa, Horacije, Justin, Juvenal, Livije, Lukan, Ovidije, Kvintilijan, Perzije, Plaut, Salustije, Sekst Aurelije Viktor, Seneka, Silije Italik, Svetonije, Terencije, Valerije Maksim i

Vergilije. U 17. stoljeću, u razdoblju baroka, lista je siromaš-
nija. Čitaju se slijedeći autori: Boetije, Ciceron, Flor, Horaci-
je, Kurcije Ruf, Livije, Svetonije, Tacit, Valerije Maksim i Ver-
gilije. U godinama 1700-1764 čitaju se još samo Ciceron, Livije
i Tacit.

Klasične su autore upoznawali učenici ne samo na Krakov-
skoj Akademiji nego već na nižem stupnju, u crkvenim školama,
u nižim gimnazijama, a kasnije (od godine 1564) u isusovačkim
školama. Program srednjih škola 16. stoljeća preuzeo je kanon
lektire koji je sastavio Erazmo Roterdamski (*De ratione studii ac
legendi interpretandique auctores*). Taj su kanon, uz neke izmje-
ne, prihvatile i isusovačke škole. U izboru školske lektire vidi se
također tendencija postupnog ograničavanja na Ciceronove spise
i pjesnike Augustova doba. Ta se tendencija ogleda i u upotrebi
udžbenika poetike u Poljskoj. Stariji udžbenici, kao što je "*De
versificandi arte*" Valentiusa Ecka (prvo izdanje 1515) daje pri-
mjere iz latinskih autora raznih epoha, dok kasnije poetike ogra-
ničavaju listu citiranih autora i najviše pažnje posvećuju Vergili-
ju, Horaciju i Ovidiju.

Prvi klasični tekst tiskan u Krakovu poznato je pismo Plinija
Mlađea o erupciji Vezuva (Krakov 1503). Dvije godine kasnije,
godine 1505, izdano je u Krakovu Horacijevo djelo "*Ars poetica*"
zajedno s "*Carmen saeculare*". Prvim poljskim izdanjem *Bucolica*
smatra se tekst izdan u Krakovu 1507. Tematski opseg klasičnih
autora koji su izdavani u Poljskoj tokom 16. stoljeća bio je dosta
širok. Sadržavao je 26 imena, i to: Pseudokaton, Ciceron, Klau-
dijan, Donat, Eutropije, Flor, Fronton, Horacije, Juvenal, Lukan,
Lukrecije, Manilije, Marcijal, Nepot, Ovidije, Perzije, Plaut,
Plinije Stariji, Plinije Mlađi, Salustije, Seneka, Stacije, Sveto-
nije, Publiije Sirc, Terencije, Vergilije. Na kraju 16. stoljeća
pojavljuju se također poljski prijevodi izabranih djela ili samo
fragmenata Pseudokatona, Cicerona, Donata, Eutropija, Horacija,
Ovidija, Plauta, Seneka, Terencija i Vergilija. U 17. stoljeću
opada broj izdanih autora. Tu su izdanja slijedećih pisaca: Cice-
ron, Horacije, Juvenal, Kurcije Ruf, Marcijal, Nepot, Ovidije,
Perzije, Plinije Mlađi, Tacit i Vergilije. Zato se javlja više pri-
jevoda (Boetije, Cezar, Ciceron, Flor, Fronton, Horacije, Justin,
Pseudokaton, Klaudijan, Kurcije Ruf, Livije, Lukan, Ovidije,
Perzije, Seneka, Valerije Maksim, Vergilije). U 18. stoljeću
izdaju se ovi autori: Ciceron, Donat, Eutropije, Justin, Kurcije
Ruf, Kvintilijan, Pomponije Mela, Nepot, Salustije i Vergilije.

Sastav izdanja pokazuje kako se u Poljskoj mijenjalo zani-
manje za antičke autore, što je sigurno imalo svoj odraz u književ-
nosti. Latinska poezija u Poljskoj u doba renesanse, kao i u pret-
hodnom razdoblju, nalazi se pod utjecajem raznih evropskih pjes-
ničkih škola. Još na početku renesanse donosi Kalimah (Filippo
Buonaccorsi, oko 1437-1496) u Poljsku svoju poeziju oblikovanu
prema zahtjevima talijanskih škola. Slične osobine nosi u sebi
poezija Celtesa (Conradus Pickel, Celtes, 1459-1508) i njegova
učenika Corvinusa (Laurentius Corvinus Novoforensis, umro
1527). Ali Paweł z Krosna (Paulus Procler Crosnensis, umro
1517), tvorac prve pjesničke škole u Krakovu, ostaje pod utje-
cajem njemačkih škola, osobito škole iz Leipziga (iako kao izda-
vač Panoniusovih djela stoji posve neznatno i pod njegovim utje-
cajem). U prvom se razdoblju svog djelovanja uočeda Crosnensis
u stihove Christophora Suchtena, profesora Leipziškog sveučili-
šta (*Epigrammatum liber*, Leipzig 1505). Jezik Paweła z Krosna

tipičan je za pjesnike koji djeluju na prijelazu 15/16. stoljeća u srednjoj Evropi. U jeziku Crosnensis vidljivi su utjecaji Biblije, skolastičkih djela, klasičnih autora od Plauta do Marcijana Kapela i suvremenih humanista. Pečat njegove škole vidljiv je u djelima njegovih učenika Rudolphusa Anricole Mlađea (umro 1521), Valentiusa Ecka (boravi u Krakovu od 1511 do 1517), i Jana z Wislicy (Joannes Vislicensis, oko 1485 - oko 1520). U prvom razdoblju svoje djelatnosti pod utjecajem je škole Paweła z Krosna i Jan Dantyszek (Joannes Dantiscus, 1485-1548). Školu Paweła z Krosna karakterizira oponašanje stvaralaštva crkvenih i klasičnih autora raznih epoha. Jedna od osobina te škole na odlučan je način razlikuje od njemačkih škola: u stvaranju epitalamija ugledaju se u poeziju Sidonija. U to vrijeme na tog autora ne obraćaju pažnju ni Talijani ni Nijemci.

Mlađa generacija pjesnika na čelu s Janickim (Clemens Janicius, 1516-1543) i Andrzejem Krzyckim (umro 1537), koji je bio i sam u krugu te škole, približavaju se talijanskim pjesnicima tog razdoblja. U poeziji još ostaje ograničen broj antičkih pjesnika u koje se ugleda. Paweł z Krosna u svojoj poeziji posije za 22 antička autora, a Klemens Janicki još samo za 13, izrazito ispuštajući kasnije autore i favorizirajući Tibula, Propercija, Katula i, dakako, Ovidija, po kojem je dobio i naziv Ovidius Sarmaticus. Prekidu sa starim uzorima, koje je propagirao Paweł z Krosna, pridonijeli su slijedeći činioci: 1) studij poljskih pjesnika u Italiji; 2) utjecaj dvora kralja Zygmunta I koji je bio oženjen Bonom Sforza d'Aracon (1494-1557); 3) prisutnost, osobito poslije bitke kod Mohača, mnogih mađarskih i južnoslavenskih humanista u Krakovu (A.Vrančić, M.Vrančić, Trankvil Andreis, te također S.Brodarić, propagator Petrarke u Poljskoj); 4) kontakti s humanistima ostalih narodnosti koji su se nalazili pod utjecajem Italije (Caspar Vellius Ursinus, Leonardus Coxe, Eobanus Hessus, Georgius Sabinus itd.); 5) kratkotrajan boravak Talijana u Krakovu (Ciriacus Strozza, Pietro Illicino).

U stvaralaštvu pjesnika prvog razdoblja mnogo mjesta, osobito u Paweła z Krosna, zauzima religijska poezija i panegiričke pjesme (Panaegyricus in Laudem divi Ladislai regis et patroni Hungariae). On piše također i himne u čast poganskih božanstava (Ad Apollinem), mnoga prigodna djela, stihove povezane s važnim političkim događajima, stihove u slavu pobjeda poljskih vojski i dr. Te teme prihvaćaju i drugi pjesnici. Vidi se također postupno ograničavanje religijske tematike, te se počinje javljati erotska tematika (Dantiscus, Krzycki), a poezija izražava ponajviše lične osjećaje (Janicki). Mnogo mjesta zauzimaju i pjesme koje pozivaju na reformu u zemlji, na poboljšavanje običaja i dr. (Krzycki: Religionis et reipublicae quaerimonia, Krakov 1522; Dantyszek: Jonas propheta, Krakov 1530; Janicki: In Polonici vestitus varietatem et inconstantiam, Krakov 1541). Objavljuju se brojna antiturcica (Janicki, Dantyszek, Przuluski: Ad equites Polonos pro sacerdotibus Turcicum bellum una cum illis suscipientibus). Pjesnici povezani s kraljevskim dvorom provode certamen poeticum koji brojnim epitalamijima proslavlja svečanosti kao što je vjenčanje kćeri Zygmunta I ili brak Zygmunta I i brak njegova sina Zygmunta Augusta (Paweł z Krosna, Krzycki, Dantyszek, Ursinus, Corvinus, Benedykt z Kozmina, S.Marszewski, S.Ajchler, Janicki). Slave pobjede poljskih kraljeva (Jan z Wislicy: Bellum Prutenum; 1516; zbirka Carmina de memorabili caede schismaticorum Moscoviorum per serenissimum

ac invictissimum dominum Sigismundum, regem Poloniae, Romae 1515, sadržava stihove Jana Dantyszeka, Andrzeja Krzyckog, Bernarda Wapowskog, a od stranih autora Pisona, Tranquilla Andronica i Ursinusa Veliusa). Također pjesnici zajednički oplakuju subdinu Ugarske slaveći smrt palih na Mohaču u zbirci stihova "Panoniae luctus" (Krakov 1544). U toj zajedničkoj knjižici nalaze se stihovi Ecka, Janickog, Ajchlera, Logusa, Wenera, Langa, Camerariusa, Bonamika, Bebela, Brassicanusa i drugih. Zbirka sadrži epitafe, epigrame, elegije, apostrofiranje gradova koje su osvojili Turci i epicedia. Uspoređujući djela Poljaka u "Panoniae luctus" sa stihovima inozemnih autora, možemo utvrditi da poljski pjesnici dostižu razinu njemačkih, austrijskih i mađarskih stvaralaca. Do godine 1550. poljski se pjesnici bave već svim pjesničkim vrstama s izuzetkom bukolskih pjesama i epa, a isto se tako rijetko susreću djela pisana po uzoru na Horacijeve Ode. Već izbor pjesničkih rodova nagovještava izbor određenih primjera za uzor. Glavni izvor stvaranja u elegijskom distihu, prije svega u elegiji, u ranijem je razdoblju Ovidije, a kasnije i Propercije i Tibul. Tvorci heroida, epicedija, silva, hodoeporiona, epinikija i tužbalica traže uzore u latinskim pjesnicima koji obrađuju upravo takvu poeziju. Na Sidonija, Stacija, Klaudijana, Katula i Vergilija naslanja se humanistički epitalamij u svojoj razvojnoj liniji koji se na račun Vergilija odriče drugih uzora. (Epithalamium Benedykta z Koźmina, koji živi od 1497. do 1559, već je vergilijanski). Encomia i ode zvone horacijevskom notom, premda se u početku od Horacija posuđuje samo metar a ne i vokabular. Čak i u svakovrsnim polemičkim stihovima odjekuju tonovi Ovidija i Vergilija.

U drugoj polovici 16. stoljeća počinje se razvijati bukolska poezija i epika (koja se najprije oslanja na Eneidu, ali uzima u obzir i Lukana, osobito krajem 16. stoljeća). U tom se razdoblju očituje također izrazita promjena literarnih sklonosti. To se prije svega vidi u stvaralaštvu najvećeg poljskog pjesnika renesanse Jana Kochanowskog (1530-1584). U njegovoj poeziji prihvaćanje Katula, Horacija, Tibula i Propercija u Poljskoj dostiže svoju najvišu točku. Stoga su suvremenici nazivali Kochanowskog "Tibullus Polonus". U zbirci latinskih šaljivih kratkih stihova koja predstavlja kroniku događaja na kraljevskom dvoru danu u kratkim epigramima, "Foricoenia", Kochanowski traži nadahnuće u Horacija, Katula, Marcijala i u djelu Anthologia Graeca. U zbirci "Lyricorum libellus" kao i u "Elegiarum libri IV" Kochanowskom su uzor Tibul, Propercije i Horacije (ovdje ne spominjem grčke pjesnike Anakreonta, Pindara, Sapfu, Euripida, Homera, kao i zbirku Anthologia Graeca). Zahvaljujući stvaralaštvu Kochanowskog raširilo se u Poljskoj poznavanje grčkih pjesnika, a još više poznavanje Horacija, koji postaje krajem 16. stoljeća i tokom 17. stoljeća omiljeni latinski pjesnik. U stvaralaštvu gotovo svakog nasljednika Kochanowskoga nalazimo djela koja se ugledaju u Horacijeve Ode. Tako na primjer "Flagellum livoris" Szymona Szymonowica (Simonides 1558-1614) sadržava "omnia fere metrorum genera, quibus usus est Horatius". Simonides, zvan od suvremenika Pindarus Latinus, također je između ostalog tvorac "Aelinopaeana" (oko 1589) u kojem slavi herojstvo Jana Zamoyskog (1545-1605) za vrijeme napada Turaka i Tatara godine 1589. Szymonowic je osim toga autor prigodnih stihova vezanih uz dvor Zamoyskoga (Epithalamium, Repotia Zamosciana, Imagines diaetae Zamosciana). Simonides stvara

i humanističke tragedije "Custus Joseph" (1587), "Pentesilea" (1618), u kojima se ugleda na Euripida. On je, dakle, najveći helenist među poljskim pjesnicima.

Kad se bavimo bukolskom poezijom, moramo spomenuti Grzegorza z Sambora (Gregorius Viailantius Samboritanus, oko 1515-1573), koji je objavljivao panegirike u obliku alegorijskih idila (Amyntas sive ecloga, 1560; Daphnis sive ecloga, 1561; Alexis seu ecloga, 1566). On je autor i zbirke elegija pisanih još prema staroj modi (uglavnom po uzoru na Ovidija) u kojima slavi rodni kraj i svoje dobrotvore. Pjesnik rodnog kraja također je i Sebastian Fabian Klonowic (Sebastianus Fabianus Acernus Sulimircenus, oko 1545-1602) u pjesmi "Roxolania" (Krakov 1584). Taj tip djela poznamo već iz prethodnog razdoblja, pa ipak sad postaje on osobito moderan, na primjer u Adama Schroeterusa (De fluvio Memelo permeabili facto, 1553; Descriptio Salarum Vielicensium, 1553). Klonowic je isto tako autor ogromna didaktična djela (20 000 heksametara) o idealu kršćanskog plemića "Victoria deorum, in qua continetur veri herois educatio". Od suvremenika zvan Ovidius Sarmaticus, on radije upotrebljava rječnik Vergilija i satirika (Horacija, Perzija, Juvenala).

Period vlade Stjepana Batoryja (1576-1586), buran i pun ratova, kao i kasnije razdoblje, obilježen je u književnosti pretvaranjem epinikija u ep. Osobine slične epu preuzima hodoeporicon u kojem se opisuje točno tok puta poljskih vojski. U tim djelima autori se ugledaju na Vergilijevo "Eneidu" i na Lukanova "Pharsalia". Može se odmah naznačiti da se epopeja sljedećeg stoljeća, razdoblja baroka, razvija u dva smjera. Latinski ep isusovačkih stvaralaca u daljem će toku biti podređen Vergiliju; ep na poljskom jeziku nadovezuje se u većem stupnju na Lukana i talijansku književnost. Iz vremena Batoryja vrijedi spomenuti epove kao što su "Stephaneis" (1582) Daniela Hermana, "Stephani I Poloniae regis adversus Iohannem Basilidem Magnum expeditio" (1582) Samuela Wolfa i "Radivilias" (1588) Jana Radwana.

Pregled pjesnika 16. stoljeća završit ćemo tako da spomenemo obilje vjerskih polemika zaodjenutih u stihovane forme, polemika koje predstavljaju i tabor katolika i tabor reformacije. Na tom se polju odlikuje predstavnik poljskog protestantizma Andrzej Trzeciński, tvorac prigodnih silva, epigrama i elegija (oponaša prije svega Vergilija i Ovidija) koje su povezane s dvorom kralja Henrija Valois (Henri de Valois, poljski kralj 1573-1574), s dvorom Stjepana Batoryja kao i s krugom naprednog plemstva. Trzeciński je autor poznate elegije "De sacrosancti Evanaelii in ditione regis Poloniae post revelatum Antichristum origine, progressu et incremento" (1556). To je djelo najborbenija, trijumfalna pjesma poljskih protestanata.

U trećoj četvrtini 16. stoljeća javljaju se prvi prijevodi Vergilija, Ovidija i Horacija. Prijevode Perzija, Kladijana i Stacija donijet će tek epoha baroka (17. stoljeće), ali i u toj epohi stari majstori Vergilije i Horacije neće izgubiti ništa od svoje popularnosti. U 17. stoljeću oponašaju se u poeziji prije svega Horacije, Lukan i Marcijal, a ne prestaje biti neprestano modernim ni Vergilije. Na istaknuto mjesto u to vrijeme dolazi Maciej Kazimierz Sarbiewski (1595-1640), predavač poetike i retorike u isusovačkim kolegijima. U Evropi je poznat kao Horatius Sarmaticus zbog svoje zbirke stihova "Lyricorum libri". Piše ta-

kođer epigrame po uzoru na Marcijala (*Lyricorum libri IV, Epodon liber unus alterque epigrammatum*, Leyden 1631). Sarbiewski je isto tako autor epopeje "Lechias" (sačuvano oko 600 stihova), u kojoj se ugledao na Vergilija. Pisao je i traktate iz poetike (*De acuto et arguto liber unicus sive Seneca et Martialis; De virtutibus et vitiis carminis elegiaci seu Ovidius; De perfecta poesi sive Verallius et Homerus*).

Sarbiewski je najveći poljski pjesnik razdoblja baroka. Poslije njega poezija gubi razinu, svodi se na povećavanje broja uzora koje nameće isusovački kanon. Poezija postaje školska. Polako se odvaja od glavnog izvora: antičkih pjesnika. Poljski se stvaraoči sve češće ugledaju na suvremene pjesnike koji pišu latinski a ne više na klasične autore. Prije svega oponašaju isusovce koji su pisali latinskim jezikom u Zapadnoj Evropi. To dovodi do izrođivanja latinske poezije u Poljskoj i do njena konačnog pada.

Poeziju Sarbiewskog još su za života pjesnikova isusovci uveli u kanon školske lektire. Zbog toga u kasnijih pjesnika nalazimo vrlo mnogo elemenata posuđenih od Sarbiewskog.

Od niza epigona Sarbiewskog zaslužuje da bude spomenut Jędrzej Kanon (1612-1685) koji u svojim odama i epodama slavi vjerske redove, prijatelje i dobročinitelje (*Lyricorum libri IV, Epodon liber I*, Krakov 1643). Vrlo samostalne stihove sastavlja Albert Ines (1620-1658), vates Marianus, koji piše, ugledajući se u Horacijevu Ode, pjesme u čast Djevice Marije (*Lyricorum centuria I*, 1655; *Horologium Marianum* 1643). Slijedeći Sarbiewskog piše Ines patriotske ode pozivajući plemstvo da popravi običaje. Iste teme pokreće u vrlo zlobnim epigramima (*Acroamatium epigrammaticorum centuriae VI*, 1654) koji su mu donijeli ime *Martialis Polonus*. Ne posjedujući epski talent predstavio je Ines poljsku povijest u 47 alkejskih oda (*Lechias ducum principum ac reaum Poloniae*, 1655). Slijedeća generacija nasljedovatelja Sarbiewskog ne pokazuje ni originalnosti a niti većeg talenta. To su tvorci religijskih pjesama, tužbalica i panegirika. Spominjemo imena poput Walenty Białowicz (1637-1678) i Jan Kwiatkiewicz (1630-1703), koji se proslavio panegiričnom epopejom u čast kralja Jana Sobieskog (1624-1696) slaveći njegove pobjede nad Turcima i Tatarima (*Elogiastica descriptio factorum triumphalium, tres partes bellorum et triumphorum Joannis III*). Kasnije su slavili kralja Jana Sobieskog Wojciech Bartochowski (1640-1708; *Fulmen Orientalis Joannes III*, 1684) kao i Albert Janicki (*Vota Poloniae sub tempus Turcici belli; Io triumphale; Bellaria Martis Sarmatici* 1683) pjevajući pobjedu pod Bečom godine 1683. U to vrijeme nastaju i dvije velike epopeje o Beču koji je oslobodio Jan Sobieski. Godine 1686. Andrzej Wincenty Ustrzycki objavljuje ep sa više od 4000 heksametara "Sobiesciados seu de laudibus Joannis Magni" u kojem se ugleda u Lukana, koristeći se i Klaudijanom i Stacijem. Zato se Vergiliju i Staciju okrenuo ep "Viennis" 10 044 heksametra, 1717, Jana Damascena Kalińskog.

U doba baroka vrlo se burno razvija isusovačko školsko kazalište sa svojih šest vrsta drame: moralističkom, historijskom, mučeničkom, demonskom, polemičkom (na religijske teme) i mišesanom dramom. Ta se drama u većoj mjeri ugleda (pored katoličkih sadržaja) u Seneku, Plauta i Terencija. Ona ima međunarodni karakter koji se podređuje školskom *ratio studiorum*. Isusovački teatar tog tipa, a kasnije i pijarski, bio je kroz dva sto-

ljeća stalnim teatrom u Poljskoj.

U 18. stoljeću zbog snižavanja razine školstva nastupilo je i srozavanje književnog ukusa. Čita se manje originalnih antičkih djela i oponašaju se ne originalna djela već djela pisana latinskim u razdoblju renesanse i baroka. Književnost je bogata brojem ali siromašna sadržajem. Češća postaju panegirička djela lošeg ukusa. Panegirik se izrođuje osobito u krugu pjesnika povezanih s dvorom kralja Augusta II (1670-1733). Najzanimljivijim pjesnicima pripada Antoni Łodzia Poniński (umro 1744), autor zbirke "Sarmatides seu satirae" (1741). Ta knjiga sadrži 9 satira, prigodne stihove i epigrame pisane pod utjecajem Lukrecija, Lukijana, Palingenija i Popea. Poniński se ovdje bori protiv svake neprirodnosti u književnosti. Spominjem i pjesnika Jerzija Karola Skopa (1673 - poslije 1704) kojemu su uzori Juvenal, Perzije i Ovidije (Podhorecensia 1754) u panegiricima, životopisima poljskih kraljeva i opisima evropskih gradova. On se divi također Lukanu (Pharsalia Sarmatica, Traagoedia inter Caesarem et Pompeium).

Za vladavine Augusta III (poljski kralj od 1733) u doba najvećeg kulturnog propadanja nastaje ep Jana Skórskoga (1691-1752). To je pjesma koja slavi davnu poljsku prošlost (Lechus, carmen heroicum, regni aurei et liberi primordia et vetustatem fortunamque variam decantans, 1745). Djelo se ugleda na Vergilija, i Lukana, ali i na "Argenis" J. Barclaya.

Za vlade kralja Stanisława Augusta Poniatowskog (1764-1795), osim panegiričara Józefa Epifana Minasowicza, Józefa Szyszkowskog i Adama Labędzskog, koji se ne razlikuju od stvaralaca prethodne epohe, treba spomenuti Stanisława Konarskog (1700-1773) koji poziva na reforme u zbirci pjesama rađenoj po uzoru na Horacija (Opera Lyrica, 1767) i Franciszka Michała Leśniewskog koji obrađuje patriotske teme u "Lyrica, elegiae et epigrammata selectiora" (1790). Moramo također zabilježiti filozofske stihove poloniziranog Slovaka Ignaca Wilczka (Ignacy Wilczek, rođen godine 1728) koji nastaju u to isto doba. U zbirci "Carmina" (1785) bori se on protiv tadašnjeg francuskog materijalizma.

Krajem 18. stoljeća latinska poezija u Poljskoj uglavnom nestaje i postaje predmetom školskih vježbi. Mada se u bibliografiji još susrećemo s autorima raznih prigodnih latinskih stihova čak i u 20. stoljeću, treba utvrditi da poslije perioda svog najvećeg razvoja, u 16. stoljeću, u godinama koje slijede poljsko pjesničko stvaralaštvo na latinskom jeziku polako ali sistematski zamire do potpune propasti. A njena je razina ovisila o poznavanju klasičnih autora.

Antički su autori bili također uzorom i u poljskoj prozi pisanoj latinskim. U latinskoj prozi koja je zahvaljujući Kalimahu stekla vrijednost umjetničke proze, razvijale su se pojedine vrste kao što su traktat, kronika, dijalog, pismo, govor i biografija. Od 17. stoljeća proza počinje gubiti umjetničku vrijednost. Jezik latinskih spisa postaje siromašan. Latinski počinje pomalo postajati jezikom specijaliziranih profesija: učenjaka, pravnika i liječnika. Samo historiografija čuva dugo staru tradiciju na osnovi Ciceronove postavke: "historia est opus oratorium maxime". Poljski prozaici služe se trima stilovima: humilis (tenuis), mediocris (temperatus) i gravis. U stilu humilis pisana su pisma, znanstveni traktati, udžbenici, s vremenom i literarna djela. Stil mediocris služio je beletrističkom pripovijedanju i historijskim dje-

lima. Stil gravis upotrebljavao se u panegiriku i u govoru. Teorija proze renesansne epohe zahtijevala je upotrebu Ciceronova jezika u govorima i u pismu. Uzor historijskim djelima bio je Livije. Pa ipak poljski prozaici koji su pisali latinski nisu se pridržavali rigorozno tih postavki. Oponašanje Cicerona nije u Poljskoj svedeno, kao što je to bio slučaj u Italiji, na stroga pravila. Štaviše, u prozi Stanisława Hozjusza (Hosius, 1504-1579), koji je u Evropi bio smatran savršenim ciceronijancem, vide se utjecaji i drugih latinskih autora. Na tom je području u Poljskoj vladala tolerancija i eklekticizam: iz svakog je autora uzimano ono što se smatralo najljepšim. Mnogi su tokovi dopirali do Poljske sa zakašnjenjem i gubili svoju oštrinu. U istim godinama (1520-1545) oponašali su i Cicerona i Erazma Roterdamskog, što u Italiji ne bi bilo prihvatljivo. Od polovice 16. stoljeća vraćaju se više Poljaci ciceronijanizmu, ali Seneka je i dalje (od vremena srednjeg vijeka) cijenjen autor. U 17. stoljeću počinju se poljski najveći prozaici ugledati u stil Lipsiusa, koji se nadovezuje na Tacita, Seneku i Plinija Mlađeg. Stil koji se učio u isusovačkim školama (prvi je kolegij u Poljskoj osnovan godine 1564) preuzeo je neke postavke Lipsiusove škole, ali je u isusovačkim školama prihvaćen školski barokni stil, stvoren u 17. stoljeću, pun pretjerivanja, preizražene težnje k poanti (*argutiae*), pretovarenosti antiitezuma, aluzijama i prenesenim smislom (*concors sententiarum discordia*). U razvoju latinske proze u Poljskoj možemo istaći slijedeće faze: 1) rana renesansa: kritika starih filozofskih i znanstvenih autoriteta, propagiranje novog stila pisanja, propagiranje čitanja klasičnih autora, zahtjev za reformom školstva, zakonodavstva i državne organizacije. Tada pišu strani putujući humanisti koji trenutno borave u Poljskoj (Callimachus, Corvinus, Coxe, Eck, Hegendorphinus, Andronicus) kao i poljski učenjaci i humanisti iz kruga građanstva; 2) od polovice 16. stoljeća uz bok književnika-građana javljaju se autori iz plemićkog staleža. Bave se istim problemima kojima su se bavili djelatnici prethodnog razdoblja. Drže predavanja o društvenim, političkim i pedagoškim pogledima. Kao nov činilac pojavljuje se u prozi religijska polemika. Buja historijska proza; 3) u 17. stoljeću i u prvoj polovici 18. stoljeća razvija se osobito polemičko-vjersko stvaralaštvo i djela s područja katekizacije.

Najveće značenje ima latinska proza u Poljskoj u razdoblju rane i zrele renesanse, kad je latinski jezik bio u cijeloj Evropi neophodan u političkim, znanstvenim i trgovačkim kontaktima. Od 18. stoljeća uloga latinskog jezika u Poljskoj u društvenom i kulturnom životu počinje opadati. U 18. stoljeću upotrebljava se ipak latinski u školskoj literaturi (udžbenici, disertacije), u znanstvenoj prozi, a djelomično i u historiografiji. U tom razdoblju nastaju istaknuta historijska djela (Piasecki, Kochowski), filozofska (S.H. Lubomirski), bibliografska (Starowolski) i društveno-politička (Olizarowski, Siemek). U 18. stoljeću latinski se upotrebljava u školskim i akademskim disertacijama kao i u specijaliziranim znanstvenim raspravama. Latinska se proza razvijala u Poljskoj sve do vremena konačnog formiranja poljske filozofske, pravne i znanstvene terminologije.

Kad je riječ o razini latinske umjetničke proze, o njenoj stilističkoj vrijednosti, umjetnička se proza, koja se planski nadovezuje na antičke uzore, počela oblikovati već u godinama 1450-1540. Latinska je poezija u svojem razvoju, dakle, prešla prozu, jer je u prvoj polovici 16. stoljeća došlo do inten-

zivnog razvoja latinske poezije (Janicki, Krzycki). Proza je najvišu točku razvoja dosegla u drugoj polovici 16. i prvoj polovici 17. stoljeća. To je, dakle, bilo u trenutku kad, nakon smrti Sarbiewskog (umro 1640), dolazi do pada poezije. Imajući na umu te pojave, možemo u latinskoj prozi izdvojiti dva razdoblja: 1) od 1540-1650 - doba usavršavanja; 2) od 1650-1750 - doba opadanja i nestajanja. Ako se radi o tematici, možemo izdvojiti slijedeće dijelove: historija, geografija, publicistička proza, pravno-politička proza, biografija, bibliografska djela, znanstvena proza (astronomija, medicina, pedagogija, retorika, znanost o starinama), filozofija, religijska proza. Pokušat ćemo baš na osnovi tih dijelova razmotriti poljsko prozno stvaralaštvo, obraćajući posebnu pažnju na zavisnost poljskih autora od antičkih književnika.

U 15. stoljeću postoje u Poljskoj već takva političko-pravna djela poput rasprave o ratnom pravu "De bellis iustis", razgovora koji ima karakter znanstvenog traktata iz povijesti međunarodnog prava iz pera Stanisława ze Skarbimierza (umro 1431), ili kao što je traktat Pawła Włodkowica (1370 - iza 1434) "De potestate papae et imperatoris respectu infidelium", izloženog 5. srpnja 1415. godine na Saboru u Konstanci. Također je bilo poznato djelo Jana Ostroroga (oko 1436-1501) "Monumentum pro Reipublicae ordinatione congestum". Sva ta djela, velikog političkog značaja, još nemaju, radi li se o formi, oznaku humanizma. Od polovice 15. stoljeća vidi se u diplomatskoj prepisci (Lasocki, Olesnicki) već znatna pravilnost, a ako je riječ o literarnoj prozi, prvim pretečama humanizma, uz Jana z Ludziska (oko 1400 - prije 1460), profesora Krakovske Akademije, pripada Jan Długosz (1415-1480). Na svojim putovanjima u inozemstvo, u Ugarsku i u Italiju, uživao se u atmosferu renesanse, a osobni kontakti s humanistima usadili su u nj ljubav prema antici. Talijanski humanist Philippus Callimachus Buonaccorsi (1437-1496), koji je, optužen zbog spisa protiv pape, našao sklonište u Poljskoj, pisao je u svom djelu "Joannis Dlugosh canonici Cracoviensis et rerum Poloniae historiographi vita" (nastalom prije 1478) da je Długosz s putovanja u Italiju donio djela Kurcija Rufa, Salustija, Justina, Cicerona i Livija. Da je osobito poznao te autore, potvrđuje analiza Długoszeva djela "Annalium Poloniae libri XII". Već pri površnu čitanju Długoszeve historije upadaju u oči reminiscencije i doslovni citati koje crpe iz autora što ih je spomenuo Kalimah, a isto tako iz Flora i Frontina, Vergilija, Horacija, Ovidija i Lukana. To je potvrda velikog Długoszeva poznavanja antičkih autora. Ipak je Długoszevu djelu prije svega uzorom bio Livije. Długoszeva je kronika bila prvi rezultat presađivanja Livija na poljsko tlo. Pod utjecajem Livija rasporedio je on materijal u knjige, pokazao sklonost k pragmatizaciji događaja, preuzeo je kriterije historijske vjerovatnosti u slučaju nejasnoće u izvorima i tradiciji. U 16. stoljeću, nazvanom s obzirom prema Długoszevu radu stoljećem razvitka poljske historiografije, primaju se pera Marcin Kromer (1512-1589), autor djela "De origine et rebus gestis Polonorum" (Basel 1555. i daljnja izdanja) i "Polonia sive de situ populis, moribus, magistratibus et republica Regni Poloniae" (Köln 1577. i slijedeća izdanja), i Stanisław Orzechowski (1513-1566), tvorca djela o prvim godinama vladanja kralja Zygmunta Augusta "Annales Polonici ab excessu divi Sigismundi I" (tiskane tek godine 1611). Koliko Kromer, zvan od suvremenika Livius Polonus, sli-

jedi Livija, toliko Orzechowski kreće putem Tacitovim, što je u tom razdoblju prije izuzetak no pravilo. Naime, Tacitov je vijek nastao u Poljskoj tek u 17. stoljeću. Poslije Orzechowskog koristi se Tacitom, osobito "Germanijom", Maciej Miechowita (1457-1523) u poznatom zemljopisnom djelu "Tractatus de duabus Sarmatiis, Asiana et Europiana et de contentis in iis" (1517). No, ipak veće zanimanje izaziva Flor. Flora koriste povjesničari u izlaganju legendarne poljske povijesti. Oni poistovećuju pretke Poljaka s Venetima koji su nastavali područje Ilirika. U Cimbrima vide pretke Litvanaca. Oni su zajedno sa Sarmatima, od kojih je trebalo da se razviju Poljaci, Ukrajinci i Rusi, zauzimali, kako to iznose poljski historioografi tog doba, područje iznad Dona i Azovsko mora. Te su vijesti crpene iz Florovih "Epitoma" (II 13,2; III, 3, 1-18; IV 12, 19-20; IV 2, 71, 75, 95: Bellum Cimbricum, Teutonicum, Tigurinum, Bellum Sarmaticum). S tog stajališta upotrebljava Florovo djelo Stanisław Sarnicki (oko 1532-1597) u "Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lituorum libri VIII" (1587). Sarnickog zanimaju dijelovi Florovih "Epitoma" koji prikazuju susrete Rimljana sa Sarmatima koji su živjeli sjeverno od Dunava. Sarnicki u "Annales" ili doslovno citira Flora ili izlaže činjenice što ih pružaju "Epitomae". Sarnicki se ugledao u Flora također i u kompoziciji djela. Od ostalih autora koje navode poljski povjesničari treba spomenuti Kurcija Rufa, Svetonija, Nepota, Veleja Paterkula, Eutropija i Orozija. Ipak je Flor uvijek cijenjen kao historijski izvor i uzor stilizacije. Sviđa se njegova sažetost, često iznošenje sentencija koje toliko pomažu u historiografiji ovog doba i služi u prvom redu kao moralna pouka. Ime poljskog Flora dobio je Jan Herburt (1508-1576), autor knjige "Chronica seu historiae Polonicae compendiosa descriptio" (Basel 1571). Iz tog se vidi da je u početku (u Długosza i Kromera) povjesničarima glavni uzor bio Livije a kasnije Flor.

Biografija se oblikovala prema principu retorike (De laude et vituperatione), a imala je uzor u životopisu Atika iz Nepotova pera. Taj je tip biografije uveo već Kalimah u djelu "De vita et moribus Gregorii Sanocensis" (oko 1476). Drugim je uzorom biografije poljskim književnicima bilo Tacitovo djelo "De vita et moribus Agricolae". Djelima antičkih biografa (Nepot, Tacit) duguje veliku zahvalnost i Stanisław Hosius (1504-1579) ođajući u djelu "Vita Petri Tomitii" počast Tomickom, krunskom potkancelaru, umrlom godine 1536. Slično se služi antičkim biografijama Stanisław Górski (oko 1497-1572), autor djela "Vita Petri Kmitae" (oko 1566) kao i "Vita Andreae Cricii". Na ovdje spomenute i na ostale biografe utjecala je, dakako, i humanistička književnost. Tu mislimo na "Stanisłai Hosii vita" (1587) iz pera Stanisława Reszki (1544-1603), na "Fausti Socini Senensis descripta vita" (1643), djelu kome je autor Samuel Przyckowski (oko 1592-1670). U kasnijim se godinama vita pretvara u djelo koje stoji na granici renesansne biografije i panegirika. Primjer takve panegiričke biografije može biti "Rerum a Christophoro Radivilio epitome" (1614) Salomona Rysińskiego (umro 1625). U 17. stoljeću postoji također i razvija se religijski životopis kojem korijeni sežu u srednji vijek.

Vraćajući se historiografiji, koja ima najbrojnije predstavnike, treba spomenuti njene nove pravce u doba kralja Stjepana Batoryja. Kralj je bio velik obožavalac spisa Julija Cezara. Taj historičar nije bio dotad u poljskoj historiografiji uziman kao uzor, 36

osim u djelu "De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohatz" koje je objavio Stjepan Brodarić, a koje je bilo pisano u Cezarovu stilu i uvelike se čitalo u Poljskoj. Cezaru se okreću tek historičari Batoryjeva doba, Jan Łasicki (1534 - poslije 1599), autor "Clades Dantiscana" (1578), Mađar Paulus Gyulay autor "Commentarius rerum a Stephano rege adversus magnum Moschorum ducem gestarum" (1580) i Jan Dymitr Solikowski (1539-1603), tvorac "Commentarius brevis rerum Polonicarum" (objavljenog u tisku tek 1647). Najveći je ipak od historičara koji idu Cezarovim tragom bio Reinhold Heidenstein (1566-1620), tajnik kraljevske kancelarije. Po uzoru na Cezarove Komentare opisuje on pobjednički pohod Batoryja "De bello Moscovitico libri VI", (1584). Cezarovi su memoari učili poljske historičare jasnom i uzdržljivom iznošenju događaja, štitili ih od pretjerane sklonosti panegirizmu. Te su osobine preuzeli neki historičari koji su pisali poljskim jezikom, kao na primjer Stanisław Żółkiewski (1547-1620) u djelu "Podzątek i progres wojny moskiewskiej" (Početak i napredovanje moskovske vojne). Pišući poljskim jezikom, otmjenim u svojoj jednostavnosti, Żółkiewski govori o sebi, poput Cezara, u trećem licu. Interes za Cezarovo djelo probudili su poljski prijevodi tih djela koje je načinio Andrzej Wargocki (umro poslije 1620). On je također preveo djela Valerija Maksima, Kurcija Rufa i Justina. U historiografiji do polovice 17. stoljeća može se dosljedno promatrati nekoliko pravaca. Predstavnik stare retoričke škole je Paweł Piasecki (1579-1649). On objavljuje istaknuto historijsko djelo "Chronica gestorum in Europa singularium" (editio princeps 1645) ugledajući se u stilu i kompoziciji na Livija i Cicerona. Obožavalac je Flora Joachim Pastorius (1611-1681), kraljevski sekretar, poznat kao autor djela "Florus polonicus seu Polonicae historiae epitome nova" (Leyden 1642). Zahtjevima postavki Lipsiusove škole prilagođava se historičar Stanisław Kobierzycki (umro 1665), autor, između ostalog, i knjige "Historia Vladislai Poloniae et Sveciae principis" (1655). Slijedeća će generacija historičara isto tako reprezentirati sve pravce, ali istovremeno u historijskim djelima počinje ekspanzija školskog baroknog stila.

Ako se radi o geografskim djelima, poslije već spomenutog djela Miechowita, vrijedi spomenuti djelo Jana Krasinškog (1550-1612) "Polonia" (1574), u kojem osim općih karakteristika zemlje i opisa pojedinih krajeva Poljske autor daje također i karakteristike uređenja i društvenih odnosa; u istom jasnom i razumljivom stilu redigira Aleksander Guagninus (1534-1614) djelo "Sarmatiae Europae descriptio" (1578), prevedeno na češki, njemački, ruski i talijanski. Opis samo jednog kraja Poljske nalazi se u djelu Andrzeja Świńcickog (umro 1611) "Topographia sive Masoviae descriptio" (1634). Suhoparnim, znanstvenim stilom daje najvažnije obavijesti o Poljskoj polihistor Szymon Starowolski u traktatu "Polonia" (1632).

Didaktični i parenetični traktati, djela iz oblasti filozofije, polemička djela raznih vrsta i publicističkog karaktera pisana su u početku Senekinim stilom, iako je Ciceron još u ranoj renesansi takmac Seneki. To se najljepše vidi pri analizi djela Jana z Ludziska (15. stoljeće), službenog govornika Krakovske Akademije, koji u svojim govorima, nastojeći oponašati talijanske humaniste, prepisuje često cijele dijelove iz tih djela koja se oslanjaju na Cicerona, ali istovremeno ne prezire citate iz Senekinih Moralnih traktata ili Pisama. Utjecaj je Ciceronov nešto slabiji

u poljskoj prozi u godinama 1520-1545, kad su se u poljskom društvu najradije čitala i uživala najveću naklonost djela Erazma Roterdamskog i neke književne vrste kao pisma i dijalogi u Erazmovu stilu. Od polovice stoljeća poljski autori vrlo cijene Ciceronov stil. Tim je jezikom napisano mnogo publicističkih i pravno-političkih djela, poput rada Andrzeja Frycza Modrzewskog (oko 1503-1572), punog naprednih misli. Modrzewski se u poznatom radu "Comentarii de Republica emendanda" (Krakov 1551, nepotpuno izdanje; potpuno izdanje Basel 1559) poziva najčešće na Melanchtona, Erazma Roterdamskog i Cicerona, oponašajući također jezik Ciceronovih filozofskih spisa. Na govore se Ciceronove isto tako vrlo često poziva već spomenuti Stanisław Orzechowski, nazvan poljskim Demostenom i poljskim Ciceronom, slavan po svojim antiturskim govorima "De bello adversus Turcas suscipiendo ad equites Polonos oratio" (Krakov 1543) i "Ad Sigismundum Poloniae regem Turcica secunda" (Krakov 1544). Citate iz Ciceronovih spisa nalazimo u svih prozaika koji stvaraju bilo na latinskom bilo na poljskom jeziku. Od druge polovice 16. stoljeća Ciceronove stilističke postavke prenose u poljsku prozu pisci koji objavljuju svoja djela na oba jezika, tj. na latinskom i na poljskom (Orzechowski). Od političkih pisaca ciceronijanca vrijedno je još spomenuti Wawrzyńca Goslickog (oko 1530-1607), autora djela "De optimo senatore" (Venecija 1568) i Andrzeja Wolana (1530-1610) i njegovo djelo "De libertate politica sive civili" (Krakov 1572) u kojem, poput Modrzewskog, Wolan zahtijeva zakonsku ravnopravnost svih građana. On je također tvorac "ogledala za kralja", djela "De principe et propriis eius virtutibus" (Gdańsk 1608). Lijepim ciceronskim stilom piše Krzysztof Warszewicki (1543-1603), glasnik rata s Turcima (Turcicae quatuordecim, Krakov 1595), autor priručnika za diplomate "De legato legationeque" (Krakov 1595). Pitanjima državnog sistema zanima se Warszewicki u zanimljivoj brošuri "De optimo statu libertatis" (Krakov 1598) konstruiranoj u obliku ciceronskoga dijaloga. Pitanjima političkog uređenja posvećuju svoje spise Stanisław Krzysztonowicz (oko 1577-1617) "Polonia seu brevis descriptio statuum Regni Poloniae", Moguntiae 1606) i Jerzy Ossoliński (1595-1650) tvorac govora "De optimo Reipublicae statu" (Leuven 1614). Školsku reformu zahtijevaju filolog Szymon Maricius (1516-1574) u djelu "De scholis seu academiis" (Krakov 1551) koje predstavlja, ujedno, prvi traktat o školstvu u poljskoj literaturi. Maricius zahtijeva svjetovnu školu koja se oslanja o humanističke programe talijanskih škola. Za svjetovno školstvo i za otvaranje državnog ureda koji bi rukovodio prosvjećivanjem naroda stara se Kasper Siemek (umro 1642) u knjizi "Laccon seu de Republicae recte instituendae arcanis" (Krakov 1635), boreći se protiv isusovačkih škola.

Autori filozofskih djela, štaviše i oni koji su poznavali aristotelizam, mnoge su misli (ili barem fraze) posudili od Cicerona i Seneka. Tako pod utjecajem Ciceronovih spisa pokazuju Poljaci u 16. stoljeću u svojoj filozofiji sklonost stoicizmu. Pod Ciceronovim su znakom izašla, među ostalim, i djela poput "Fabricatio hominis a Cicerone libro secundo De natura deorum descripta" (Krakov 1551) Wojciecha Nowopolczyka (1508-1559) i "Dialectica Ciceronis" (Zamosć 1604) Adama Burskog (oko 1560-1611). Zbog tog djela Burski je zauzeo istaknuto mjesto u razvoju logike jer je stavio u prvi plan logiku sudova ispred logike izraza.

Treba još spomenuti rasprave iz teorije govornišтва Jakuba Górskog (umro 1585) i Benedykta Herbesta (oko 1531-1593), koji su u brojnim spisima vodili spor na temu gramatike rečenica, analizirajući Ciceronove spise. Poljski ciceronisti zauzimaju također sjajne stranice u povijesti klasične filologije zahvaljujući izdanju "Fragmentorum M.T.Ciceronis tomi IV cum adnotationibus" (Venecija 1561, 1565, Leyden 1570 i slijedeće) Andrzeja Patryckog Nideckog (1522-1587). Nidecki se našao u nizu vjerskih polemičara objavljjujući djelo "De ecclesia vera et falsa libri V" (Krakov 1583). U toj grupi književnika treba spomenuti Stanisława Reszku (1544-1603, "De atheismis et phalarismis Evangelicorum, Napulj 1596), koji je stajao u bliskim odnosima s kardinalom Stanisławom Hozjuszom (1504-1579), ciceronistom koji se u svojim djelima prevedenim na francuski i njemački bori protiv reformacije (Confessio fidei catholicae christiana, Krakov 1553, Moguntiae 1557, Köln 1573). Osobito je poznata Hozjuszova polemika (Dialogus de eo, num calicem laicis et uxores sacerdotibus permitti ac divina officia vulgari lingua peragi fas est, Dilingae 1558) s Fryczom Modrzewskim (Defensio caenae Domini integre a populo sumendae et matrimonii a sacerdotibus libere contrahendi et sermonis vernaculi in publicis ecclesiae precibus usurpandi; Opera 1559). Pokrenuta pitanja odredila su domenu tzv. pozitivne teologije čijim se službenim pokretačem u cijeloj crkvi uopće smatra Hozjusz. Hozjusz je isto tako i prvi u katoličkom taboru opširno i izvorno progovorio o problemu celibata. O velikoj popularnosti "Dijaloga" svjedoči činjenica da je do 1584. doživio čak 12 izdanja u raznim gradovima Evrope. Za nas je danas mnogo zanimljivije stajalište Hozjusza prema prikladnosti narodnog jezika u crkvi. Načelno se opredjeljujući za latinski (protivno izlaganju Modrzewskoa) Hozjusz vidi mogućnost uvođenja u liturgiju jezika koji se upotrebljavao u katoličkoj crkvi u Dalmaciji. On smatra jezik južnih Slavena "jezikom-majkom" slavenkih naroda.

Vjerskim polemičarima pribrajamo također i Faustusa Soci-nusa (1539-1604), talijanskoga teologa i arijanskoga polemičara, koji je u Poljskoj izdao više od 40 svojih djela. Pregled djela reformacije u Poljskoj predstavili su katolički polemičari Kasper Cichocki (1545-1616) u djelu "Alloquiorum Osiecensium sive variorum familiarum sermonum libri V" (Krakov 1615) i kalvinistički svećenik Andrzej Węgierski (1600-1649) u "Libri quatuor Slavoniae reformatae" (Amsterdam 1679, prva redakcija: Utrecht 1652), čiji je rad o Češkoj braći jedan od najranijih pokušaja shvaćanja povijesti reformacije u Poljskoj do 1650. na evropskom tlu.

Ostala djela na latinskom koja su nastala do 1650. godine imaju mnogo manje literarnih osobina, a njihovo nabranje pokazuje sliku poljske znanosti u tom razdoblju. Na čelo te književnosti stavljamo Mikołaja Kopernika sa slavim "De revolutionibus orbium coelestium libri VI" (Nürnberg 1543). Astronomske teme prihvaća gotovo sto godina kasnije Mikołaj Smogulecki (1610-1656), koji se bavio interpretacijom Gallilejevih otkrića (Sol illustratus et propugnatus, Freibura 1626). Na području medicine isticali su se, da spomenemo samo nekoliko autora, Józef Strusiek (1510-1569), liječnik-humanist koji piše ciceronskim latinskim i prevodi s grčkog, a slavu je stekao svojim radom o pulsu "Artis sphygmicae libri V" (Basel 1555, Venecija 1573). Jasnim jezikom, lišenim već retoričkih ukrasa, piše Jan Ursinus

(1562-1613), prirodnjak i istovremeno filolog, tvorac gramatičkog priručnika (*Methodicae grammaticae libri IV*, Lwów 1592) kao i knjige iz oblasti anatomije (*De ossibus humanis tractatus*, Zamosć 1610). U tom razdoblju nastale su zanimljive rasprave (većinom kompilacije) koje se bave grčkim i rimskim starinama, poput djela Stanislawa Grzepuskog (1524-1570) koje je steklo priznanje u znanosti, djelo s područja numizmatike o hebrejskim monetama "De multiplici siclo et talento hebraico" (Antwerpen 1568, Rotterdam 1693). Dostojno je pažnje i djelo Jana Zamoyuskog (1542-1605), filologa, koje govori "De senatu Romano" (Venecija 1563).

Tako, dakle, Poljaci koji su pisali latinski pridonose oblikovanju umjetničke proze na poljskom, koja u latinskim uzorima traži norme i postavke. Upotrebljavajući, pak, posvuda razumljiv jezik (latinski je dugo ostao međunarodnim jezikom) jačaju političku ulogu Poljske (historiografija), reprezentiraju njenu kulturu u inozemstvu i pridonose općevropskom dometu nauke. Svjestan vrijednosti djela poljskih književnika Szymon Starowolski (1588-1656) pripremio je prvu bibliografiju njihovih radova. Djela Starowolskoga "Scriptorum Polonicorum hekatontas" (Frankfurt 1625), prvi pokušaj povijesti poljske književnosti, kao i "De claris oratoribus Sarmatiae" (Firenca 1628), povijest govorništa u Poljskoj, i danas su dragocjen izvor.

Od polovice 17. stoljeća može se primijetiti neprestano smanjivanje broja djela pisanih latinskim jezikom. Literarno i sadržajno najzanimljivija djela već se objavljuju na poljskom. Promijenio se i stil i sadržaj latinskih djela. U Evropi prolazi moda latinskog jezika, u svjetovnu književnost ulaze francuski i engleski jezik, iako još ne istiskuju latinski koji je ostao jezikom katoličke crkve, jezikom na kojem se predaje u većini evropskih škola. U usporedbi s ostalim krajevima Evrope, u Poljskoj latinski ne nestaje iz kulturnog i društvenog života zbog kulta antike koji se neprestano održava, a u nekim se oblastima održava do kraja 18. stoljeća. Malo je, ipak, istaknutih djela pisanih latinskim, a također je vidljivo kvarenje jezika. Uzrok je tome, dakako, škola. Mijenja se način učenja latinskog. Ograničava se čitanje antičkih autora, obraća se pažnja poznavanju jezika samo uz pomoć priručnika, gramatike i rječnika. Jezik postaje umjetan, pun novotvorina, nejasan i nerazumljiv. Ako i ostavimo po strani ocjene stila koji je propagirao Lipsius, moramo reći da u Poljskoj i njegove pristalice pišu jezikom koji najčešće odstupa od klasičnih normi. Teže je (filologu naših dana) razumjeti barokni latinski jezik isusovačke škole, pretjeran u svojoj retoričnosti. Ispitivaču poljske kulture on je pojava vrlo zanimljiva kao svjedočanstvo drevnog "sarmatizma".

Najzanimljivija su u tom razdoblju već malobrojna latinska djela s područja historiografije. Wespazjan Kochowski (1633-1700), pjesnik koji piše liriku na poljskom, autor je istovremeno historijskog latinskog djela "Annalium Poloniae ab obitu Vladislai IV Climacter primus, secundus, tertius, quartus" (Krakov 1683-1698). Barokni latinski jezik Kochowskog budi užas u latinistu obrazovanom na Ciceronu, pa ipak se Kochowski sasvim spremno služi tim "latinskim jezikom", štaviše začuđuje bogatstvom leksika. Ipak, s vremenom, nejasna struktura rečenica i odviše slobodno primjenjivanje latinskih konstrukcija dovodi do nerazumljivosti. Djelo Kochowskog je izvještaj o sistematskim porazima koji su se sručili na Poljsku za vlade kralja Jana Ka-

zimierza (1649-1668) čije su inicijale I.C.R. zlobno tumačili kao "Initium Calamitatum Regni". "Annales" Kochowskog, pune činjenica zanimljivih historičaru i puna divnih opisa bitaka, koristio je Henryk Sienkiewicz u svojoj Trilogiji.

Posve drugim stilom, koji se ualeda u Tacita, napisao je "Historia Polski" (Poljsku povijest) Krzysztof Hartknoch (1644-1687; *Respublica Polonica duobus libris illustrata*, Jena 1678, Frankfurt 1687). Paremiograf, historičar, politički i vojni pisac, Andrzej Maksymilian Fredro (oko 1620-1679) autor je monografije "Gestorum sub Henrico Valesio populi Poloni liber I" (Gdańsk 1652, 1659). Objavio je i politički traktat u kojem propagira merkantilistički tip privrede, "Monita politico-moralia" (Gdańsk 1664). Fredrov je jezik zanimljiv primjer borbe Tacitova stila s baroknom latinštinom. Rezultat je toga jezik težak, mjestimično nerazumljiv zbog suviše sažetosti, mjestimično opet pun pretjerano razvijenih usporedbi, nejasan i neprovidan.

Od društveno političkih djela spominjem na kraju rad Aarona Aleksandra Olizarowskog (oko 1618- oko 1659), koji u djelu "De politica hominum societate libri tres" (Gdańsk 1651) daje pregled svih društvenih sistema od antike do svog doba.

Ne spominjući raznoliku vjersku literaturu, priručnike i znanstvenu literaturu (u to vrijeme još više okrenutu kompilaciji no otkrićima), završit ćemo pregled latinske proze u Poljskoj raspravom Stanisława Konarskog (1700-1773) "De emendandis eloquentiae vitis" (Varšava 1741). U toj je knjizi Konarski tražio prekid s baroknim izrazom i stilom pisanja, tražio je povratak stilu klasika. Ipak se, dakako, istupom Konarskog ne prekida latinsko stvaralaštvo u Poljskoj. Na tom se jeziku objavljuju znanstveni radovi u 18. štaviše i u 19. stoljeću. Latinski je ostao jezikom poljskih klasičnih filologa koji i u današnje vrijeme objavljuju mnoge radove upravo na tom jeziku. Latinski je jezik našao utočište u filološkom časopisu "EOS", organu Poljskog filološkog društva, koji izlazi još od 1894. godine. Latinski jezik dozvoljava i danas obožavateljima Muza da izražavaju svoje osjećaje o čemu svjedoči objavljivanje latinske poezije Mieczysława Brożka (rođen 1911), profesora Jagiellovskeg Univerziteta, u časopisu "MEANDER". Govoreći o poljskim vezama s antikom, želimo još dodati da je prvo djelo poljske književnosti koje je steklo svjetsku slavu Nobelovom nagradom bila knjiga "Quo vadis" Henryka Sienkiewicza.

Bibliografija

- T. Bienkowski, Niektóre zagadnienia recepcji antyku w okresie staropolskim, *Meander XXI* 1966, s.173-186.
Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut, Piśmiennictwo staropolskie, Warszawa 1963-1965.

- M.Cytowska, Cyceon w Polsce w epoce Renesansu, Meander XXX 1975, s.172-184.
- M.Cytowska, Lucaïn en Pologne, EOS LX 1972, s.138-148.
- M.Cytowska, Recepçja poezji augustowskiej w Polsce w okresie odrodzenia, Meander XI 1956, s.68-82.
- M.Cytowska, Twórczość Pawła z Krosna na tle ówczesnej literatury humanistycznej, Meander XVI 1961, s. 502-513.
- K.Estreicher, Bibliografia polska .T.12-34, Kraków 1891-1951.
- T.Eustachewicz, Seneka w Polsce, EOS XIX 1913, s.177-231.
- J.Nowak-Dłużewski, Poezja polityczna w Polsce. T 1-4, Warszawa 1963-1974.
- I.Lewandowski, Florus w Polsce, Warszawa 1970.
- W.Madyda, Joannes Longinus Długosz als Vorläufer des Humanismus in Polen. Renaissance und Humanismus in Mittel und Osteuropa. Berlin 1962, S 185-191.
- T.Sinko, Poezja nowofacińska. Encyklopedia Polska PAU. Kraków 1935, s.73-145.

RESUME

La production littéraire en latin depuis les temps les plus anciens jusqu'à nos jours en Pologne

Maria Cytowska

En accédant au christianisme en 966, la Pologne commence à faire partie des pays civilisés du cercle culturel de l'Europe de l'Ouest. De la première période, il ne s'est conservé que très peu de restes des monuments historiques. Jusqu'au XIVe siècle, où se développe un réseau d'écoles ecclésiastiques, on remarque en Pologne une infériorité du niveau culturel par rapport à l'Europe. Les Polonais qui étudiaient dans les centres culturels étrangers, à Paris,

à Bologne, à Padoue etc., ont attribué à l'expansion de la culture de l'Ouest. La Cour y joua aussi un rôle, grâce à ses vives relations avec l'étranger. L'Université à Krakow, fondée en 1364, influera grandement sur le développement culturel et spirituel de la Pologne.

Jusqu'au milieu du XVIe siècle, la littérature polonaise n'est, pour ainsi dire, écrite qu'en latin, tandis qu'à partir du milieu du siècle, la langue polonaise commence à prédominer.

Au XIe et au XIIe siècle, naissent les débuts de la poésie, les épigrammes d'abord, et ensuite sous l'influence des auteurs classiques, à savoir Virgile, Ovide et Horace, se développent toutes les formes de la poésie. Le fondateur de la première école poétique est Paweł z Krosna (Paulus Procler Crosnensis, mort en 1517). Il écrivait sous l'influence des écoles poétiques allemandes, et a pris pour modèles un grand nombre d'auteurs classiques. La jeune génération de poètes (Janicki: Clemens Janicinus 1516-1543; Andrzej Krzycki mort en 1537 et beaucoup d'autres) apportent dans leur poésie l'esprit des écoles poétiques italiennes et enrichissent les thèmes de leur poésie. Jan Kochanowski (1530-1584), le plus grand poète polonais de la Renaissance, exerce son activité poétique dans la seconde moitié du XVIe siècle. Kochanowski cherche son inspiration dans Horace, Catulle, Martial et dans les poètes grecs. La connaissance de la poésie grecque en Pologne n'est due qu'à lui. Au XVIIe siècle agit Maciej Kazimierz Sarbiewski (1595-1640), chargé de cours de poésie et de rhétorique et le plus grand poète dans l'époque du baroque. Après lui le niveau de la poésie diminue et devient scolaire. Les poètes ne prennent plus pour modèles les auteurs antiques, mais les poètes contemporains qui écrivent en latin. Vers la fin du XVIIIe siècle la poésie en latin presque disparaît.

La première oeuvre en prose fut, estime-t-on, "Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum", écrit au XIIe ou au XIIIe siècle, dont l'auteur est Gallus Anonimus.

Cependant, en Pologne, la prose en latin a été surtout importante dans l'époque de la Renaissance, lorsque le latin était indispensable dans les contacts politiques, scientifiques et commerciaux en Europe entière. La prose en latin commence à se former, dans les années 1450-1540, sous l'emprise des auteurs antiques, en premier lieu de Cicéron et de Sénèque. Le développement de la poésie précède celui de la prose. La prose atteint son plein épanouissement dans la seconde moitié du XVIe et dans la première du XVIIe siècle. Jan Długosz (1415-1480), précurseur de l'humanisme, écrit au XVe siècle, sous l'influence de Tite-Live, son oeuvre historique "Annalium Poloniae libri XII". Un nombre d'auteurs agit au XVIe siècle, prenant pour modèles de plus en plus Tacite et Florus. D'autres formes de prose se développent en même temps: c'est la prose d'ordre didactique, philosophique et religieux.

On est censé de faire ressortir un savant du XVIe siècle, Mikołaj Kopernik et son oeuvre glorieuse "De revolutionibus orbium coelestium". A partir du milieu du XVIIe siècle, le nombre des oeuvres écrites en latin diminue; le polonais remplace la langue latine. Vers la fin du XVIIIe siècle le latin disparaît presque complètement; ce n'est que les débats scientifiques qui sont menés en latin. De nos jours, les philologues polonais s'en servent, et publient leurs dissertations écrites en latin.